

HUMORNO V BESEDILIH RAZLIČNIH NEUMETNOSTNIH FUNKCIJSKIH ZVRSTI

Mira Krajnc Ivič
Filozofska fakulteta, Maribor

UDK 81'42–116.3:81'37:159.942.3

Humorna besedila nastajajo tudi v komunikacijskih položajih, za katere se sicer predvideva prisotnost zgolj resnega komuniciranja, humorni perlokucijski cilj pa je lahko opazen le neprizadetemu opazovalcu. Prispevek skladno s semantično teorijo humorja in splošno teorijo verbalnega humorja analizira besedila različnih neumetnostnih funkcijskih zvrsti.

jezikovna zvrstnost, besedilo, humor, jezikovna pragmatika, semantika

In communication settings in which only serious communication is expected, humorous texts are also produced, in regard to which the humorous perlocutionary goal may be perceived only by an innocent bystander. In accordance with the semantic theory of humour and the general theory of verbal humour the paper analyses selected materials that are basically various texts of different non-literature functional linguistic types.

linguistic types, text, humour, pragmalinguistics, semantics

Uvod

V slovenistiki je malo¹ pozornosti namenjene analiziranju humorne. Sploh Raskinova semantična teorija humorja (STH) in Attardova splošna teorija verbalnega humorja (GTVH) pri nas še nista bili aplicirani za analizo neumetnostnih besedil. Nemara tudi zato, ker Attardo (2001: 34) meni, da ima osnovna šala določeno število pomenov, večina od teh je pa pod vplivi konteksta izključena; pri šaljenju na televizijskih oddajah, kjer besedilo hkrati vključuje avdio, vizualne in jezikovne namige – kar velja tudi za spontana govorjena besedila – je število dobljenih kombinacij pomenov nemogoče kategorizirati, zato je interpretacija zelo nezanesljiva. Predvsem pri STH in tudi pri GTVH gre za »zavestno idealizacijo, ki mora biti, če naj bo pozornost dejansko usmerjena na to, kar neko besedilo naredi smešno, in ne na to, kako je učinkovalo v konkretni situaciji« (Attardo 2001: 30). Prav tega sem se skušala držati

tudi sama pri analizi gradiva, deloma zbrana že v okviru mojega magistrskega in doktorskega dela, deloma pri delu s študenti.

Funkcijska jezikovna zvrstnost

Analiza jezika, osredotočena na analizo jezikovnih zvrsti, sodi v okvir analize sporočajskih okoliščin tvorjenja in interpretiranja besedil, saj lahko imajo izbrana jezikovna sredstva, tudi preklapljanja med zvrstmi, stilne in druge, npr. humorne, učinke na naslovnika in interpretacijo sporočenega. »Vsaka kombinacija sestavin katerekoli skupine kontekstualnih razsežnosti lahko določa (govorno) dejavnost ali (govorni) dogodek« (Verschueren 2000: 223), zato je po mnenju Verschuerena (prav tam: 224) tvegano navedanje primerov »vrst« komunikacijskega stika oz. besedil, saj bi s tem nestabilni stvarnosti pripisovali lastnosti stabilnosti. Enako velja tudi za ostro ločevanje med posameznimi funkcijskimi zvrstmi in ločevanje funkcijske

¹ Prim. Krajnc Ivič 2011.

jezikovne zvrsti od socialne ali prenosniške. Besedilne značilnosti so napovedljive, napovedljiv je tipičen izbor jezikovnih sredstev. Besedila ustaljeno variirajo glede na področje, temo, ton in glede na način posredovanja besedilnega sporočila med udeleženci; s temi dejavniki so pogojevane morebitne razlike med zvrstmi ali besedili. Navedeno opredeljuje obvezne in možne enote besedila, tudi izbiro jezikovne zvrsti ter razporeditve teh enot v samem besedilu.² Pa vendar je komuniciranje omogočeno preko dogovorjenih, uveljavljenih pravil jezikovne skupnosti, ki so odraz njenega načina življenja, kulture. Tako je opis ali opredelitev jezikovne zvrsti smiselna le kot opredelitev ene od spremenljivk vplivnosti na tvorjenje in interpretiranje besedila.

Besedilo, shramba in scenarij

Opredelitev besedila kot komunikacijske pojavitve, ki izpolnjuje sedem kriterijev besedilnosti, s poudarjenima kohezivnostjo in koherentnostjo (Beaugrande, Dressler 1992), daje zgrešeno slutiti, da so besedila zgolj zapisana in/ali stabilna. Razumevanje besedila kot sinteze jezikovnih in zunajjezikovnih prvin ter besedila, ki deluje oz. mora delovati kot organska celota (Žele 2010), omogoča in potrjuje izhodišče, da postane besedilo samo temelj za svojo lastno interpretacijo (Attardo 2001: 31 po Eco 1992).³ Za vsako besedilo – humorno ali ne – je po Attardu (2001: 48, 51, 53) značilna shramba informacij, ki vključuje: a) propozicijsko vsebino, b) iz propozi-

cijske vsebine izpeljane predpostavke, c) vse pragmatične predpostavke: c1) prirazumljeno in c2) pragmatične predpostavke, povezane s t. i. skupnim ozadjem in skupnim vedenjem,⁴ č) vse prilagoditve besedila in d) modalne sodbe, npr. resničnostna vrednost informacije. Kakor hitro besedilo spodbudi scenarij, je ta naložen v shrambo in preko pravil, vezi povezan z drugimi tam shranjenimi scenariji. Tako lahko vsako besedilo rezimiramo v bolj ali manj stereotipne položaje, scenarije,⁵ ki so spleti medsebojno asociativno povezanih informacij neke leksikalne enote (Attardo 2001: 53).

Scenarij vsebuje informacije, prototipične za entiteto, ki jo opisuje (Attardo 2001: 3), in je odprto-zaprt (prav tam: 6), saj ga nova informacija predrugači. Tako ima osnovni leksikalni scenarij *ZDRAVNIK* naslednjo spoznavno zgradbo: a) subjekt: človeško+, odraslo+; b) dejavnost: b1) v preteklosti: študij medicine, b2) sedaj: sprejema paciente: pacient obišče zdravnika ali zdravnik obišče pacienta; zdravnik posluša pacientovo tožbo, zdravnik fizično in jezikovno pregleda pacienta, zdravi bolezn, tj. zdravnik postavi diagnozo, zdravnik predpiše/določi način zdravljenja, za opravljeno delo dobi plačilo; c) prostor: c1) v preteklosti: medicinska fakulteta, c2) sedaj: bolnišnice, zdravstvene ustanove; č) čas: č1) v preteklosti: dolgoleten študij, č2) sedaj: vsak dan, takoj; d) pogoj: neposredni, telesni stik (prav tam: 3).

Kot zgled šale, ki temelji na scenariju *ZDRAVNIK*, razumem⁶ odlomek iz javnega,

² Prim. Skubic 2005; Mikolič 2009; Dukič 2010.

³ Attardo (2001) kot primere daljših humornih besedil analizira umetnostna besedila, za katera seveda velja, da v primerjavi z govorjenimi vsebujejo več informacij v jeziku. Z res popolnim popisom vseh nejezikovnih informacij, ki so obvestilno pomembne – katere niso? –, je tudi govorjeno besedilo lahko temelj lastne interpretacije. Seveda pa lahko to povežemo tudi z nikoli popolno prekrivnostjo izkušenj »jaza«, kot se kažejo v njegovem mentalnem, socialnem in fizičnem svetu, z izkušnjami »drugega« in njegovimi svetovi.

⁴ Težko se strinjam s Helgo Kotthoff (1998; glej Krajnc Ivič 2011), da le dvoumje, razmišljanje na dveh ali več nivojih hkrati in skupno vedenje omogočajo ustrezno interpretiranje humornih besedil, saj navedeno velja za interpretacijo katerega koli besedila.

⁵ Prim. Beaugrande, Dressler 1992: 69; Attardo 2001: 53–54.

⁶ Interpretacija besedila (s strani tvorca, naslovnika ali raziskovalca) je vedno nujno konstrukt interpretata (Attardo 2001: 7).

širšeinteresnega pogovarjalnega besedila, transkripcije odlomka televizijske pogovorne oddaje *Dobro jutro* [1]. Voditeljica Katja v oddaji gosti zdravnika. Gledalci, npr. Dragica, imajo priložnost postaviti mu vprašanja. Kot humorno bi lahko tako interpretirali že dejstvo, da so gledalci prepričani, da jim bo tak razgovor z zdravnikom pomagal, manjka namreč pogoj scenarija *ZDRAVNIK*, tj. neposredni, telesni stik med zdravnikom in pacientom, ki omogoča fizični pregled, potreben za postavitev diagnoze, in manko dejanskega pacienta, saj Dragica kliče v imenu svojega partnerja.

[1]

Dragica: Dragica iz Kopra kličem.

Katja: A ni fajn k se ni treba nič sleči?

Dragica: Tako je, uredi (smeh) kličem za, u vezi mojega partnerja, pred leti leti dolgimi je bil operiran na nogi za krčnimi žilami ...

Kot gledalci oddaje smo postavljeni pred uganko, zakaj voditeljica sprašuje, kako gledalka klicateljica doživlja situacijo, da je pri zdravniku, a se ji ni treba sleči. Lahko bi sicer rekli, da voditeljica sledi priporočilom, da je treba gledalcu, tokrat pacientu, pomagati sprostiti se, zato poskuša kramljati. Tako smo pravzaprav prekopili v komuniciranje *non-bona-fide*, tj. komuniciranje, v katerem tvorec krši Griceovo načelo sodelovanja in začne z iskanjem primerljivega scenarija oz. alternativne interpretacije zgodbe.

Vrnemo se na začetek in ponovno ovrednotimo besedilo, ocenimo razumevanje besedila in ugotovimo, da se prekrivata scenarija *PACIENT* in *KLICATELJ V ŽIVO V POGOVORNO ODDAJO*, saj imata skupno neprijetnost situacije za pacienta oz. klicatelja. Voditeljčina šala tako temelji na dejstvu, da

se klicatelju v pogovorni oddaji kot pacientu ni treba sleči, tj. razkriti do golega. Kar spet napelje na pomen leksema *razgaliti se*, česar klicatelju ponovno ni treba narediti, saj je prepoznaven le po podatkih o svojem imenu, kraju, od koder kliče, in po glasu. Menim, da voditeljica ni imela namena, da bi gledalka, ali celo vsi gledalci, izrečeno prepoznala kot humorno, čeprav je šaljenje pogosto sestavina kramljanj in ima funkcijo sproščanja vzdušja med udeleženci komunikacijskega stika.

Humor, teoriji humorja, humorno besedilo

H. Kotthoff (1998)⁷ za razliko od Raskina in Attarda meni, da humor temelji bolj na igri med različnimi oblikami tipizacij, institucionalizacij in normiranj, in ne le na besedni semantiki, neodvisni od celotne komunikacijske situacije, da je torej humorno kulturno pogojeno.⁸ Za smešno je, tako H. Kotthoff, značilno povsem stransko, presenetljivo in ustvarjalno hkratno dvo- ali večnivojsko razmišljanje o različnih področjih vedenja in védenja, ki se zdijo nekompatibilna. Smešnost se posreči s prekrivnostjo pomena, ki ustvari zabavno sprostitvev (Kotthoff 1998: 46). S tem H. Kotthoff pravzaprav potrjuje STH in GTVH kot mehanizma, ki sta zmožna ustvariti neskončno število šal na osnovi kombinacij hierarhičnega razmerja med parametri oz. viri znanja. To so nasprotja, logični mehanizem, tarča, pripovedovalna strategija, jezik in položaj. GTVH vključuje tudi podobnost med šalami (Attardo 2001: 22–28). Parametri oz. viri znanja določajo parametre pod seboj in so določeni s tistimi, ki so nad njimi. »Določanje« je omejevanje ali zmanjšanje možnosti, ki so na voljo za manifestacijo

⁷ Avtorica omenjena avtorja v svojem delu precej kritizira, a Attardo vztraja pri svojem prepričanju, da GTVH ni le semantična, ampak tudi pragmatična, saj meni, da humorno obstaja le znotraj komunikacije, tj. semiotike, (2001: 32) ter da STH in GTVH zavračata tradicionalno tripartitno ureditev jezika: skladnja, semantika in pragmatika; razpoložljivi psiholingvistični dokazi namreč kažejo, da vsi trije nivoji tvorjenja potekajo hkratno. STH naj bi po njegovem predstavljala potrebne in zadostne pogoje, da besedilo postane šala (prav tam: 34).

⁸ Za Attarda je npr. poetičnost kulturno pogojena, slovničnost in humornost pa razume kot lastnosti človekove narave. Kot take posameznik ne more imeti nobene »intuicije« v slovničnem pomenu. Vse, kar lahko ima, so sekundarne intuicije (norme), ki so naučene skozi socializacijo (Attardo 2001: 34).

nekega parametra, npr. izbira nasprotja scenarijev *NEUMEN/PAMETEN* zmanjša razpoložljive možnosti pri možnih tarčah.⁹ Za jezikovno, besedno šalo tako velja, da je jezik kot vir znanja odgovoren za poanto (Attardo 2001: 23) [2, 3].

[2]

Zej recimo, kura tudi ni prototip ptiča, ne. Je tak? Nea leče po lufti, sam tak malo frrr.

[3]

Izvedenec pove: [...] Tam pa je sam sistem P, ki je, verjamem, da kvaliteten sistem, bil po mojem mnenju šlampasto izveden, zato, ker je prišlo do nedopustnih toleranc.¹⁰

V zgledih [2] in [3] je poseben, humorni učinek dosežen s preklapljanjem med jezikovnimi kodi, vir znanja je torej jezik. V zgledu [2] si je govorec, predavatelj med predavanji tak učinek tudi prizadeval doseči, v zgledu [3] pa je učinek prej posledica jezikovnega spodrsaljaja.

Semantična teorija humorja in splošna teorija verbalnega humorja označujeta besedilo kot posamezno šalo prinašajoče besedilo, če izpolnjuje oba pogoja: 1) je deloma ali popolnoma kompatibilno z dvema različnima scenarijema in 2) oba scenarija, s katerima je kompatibilno, sta nasprotna, protipomenska (Attardo 2001: 1 po Raskin 1985). Attardo (2001: 33) humorno besedilo opredeli kot besedilo, katerega perlokucijski učinek je: dojeti to besedilo kot smešno. Kot bolj zapleteno opredelitev navede: humorno besedilo je besedilo, katerega perlokucijski cilj je prepoznavanje dela njegovega predvidenega poslušalstva, ki je lahko ali pa tudi ne dejanski naslovnik, da bi izrečeno besedilo bilo sprejeto kot smešno. Humorni namen je tako rekoč lahko v očeh opazovalca [4]. Le tako, navaja Attardo, lahko utemeljimo humorno kot »neprostovoljno«.

[4]

Pooblaščenec tožene stranke: tožeča stranka v pripravljalni vlogi, kjer se opredeljuje do izve-

denskega mnenja navaja, da ste pri izdelavi izvedenskega mnenja, ki se nanaša na vrednost del delovali pristransko v odnosu do tožene strani. Me zanima ali ste delovali pristransko?

Na prvi pogled poskus diskreditiranja sodnega izvedenca s strani pooblaščenca tožene stranke ni humoren. Če upoštevamo scenarij *SODNI IZVEDENEC* in tudi zakonska določila, ki določajo, da je sodni izvedenec sodnik o dokaznih dejstvih in kot vsak sodnik zaprisežen k nepristranskosti, je tovrstni poskus njegove diskreditacije humoren, saj je v nasprotju s scenarijem in nepričakovano glede na situacijo, omogočen pa je zaradi delne prekrivnosti in hkrati nasprotja s scenarijem *PRIČA*.

Attardo (2001: 28–29) ločuje med pripovednimi in nepripovednimi humornimi besedili, in sicer dramatičnimi in konverzacijskimi, v katerih pripovedovalec ne nastopa; kot primer dramatičnega humornega besedila navede nanizanko Prijatelji. Humor na besedila lahko temeljijo na a) pripovedni ali konzervirani šali ali b) na konverzacijski šali.

Za konzervirane šale je značilno, da jih tipično pripoveduje pripovedovalec, ki šalo uvede z napovedjo, da naj bi bilo, kar sledi, razumljeno kot šala, smešno, humorno, pripovedovalec tudi obdrži repliko, dokler šala ni povedana do konca, in jo prepusti naslovniku šale za odziv. Konzervirane šale so vadene oz. recitirane, saj gre za ponovitev nečesa, kar je bilo slišano nekje drugje ali tvorjeno pred samim pripovedovanjem šale. Nasploh so šale ločene, neodvisne od konteksta, v katerem so pripovedovane (Attardo 2001: 61–62) [5].

[5]

David₁: Okej, mi se kmalu vrnemo. Samo še vprašat vaju moram. A vidva sploh vesta, kaj je to ločevalna dieta?

Marija₁: Prebrala, jst sm prebrala ...

David₂: No, vama bom kr takoj povedal.

Marija₂: (smeh) aja ...

⁹ V »naših« šalah vlogo neumneža igra Bošnjak, neumen Slovenec pa je Janez ali Janezek.

¹⁰ Zgleda [3] in [4] sta verodostojna prepisa zvočnega snemanja zaslišanja prič izvedenca, zato so v prepisu opazna odstopanja od knjižne norme, npr. pri rabi vejice.

David₃: Ločevalna dieta je, da se dec loči pa ne zna kuhat.

(smeh)

David₄: Mi se kmalu vrnemo.

Marija₃: Haha, to še nism slišala.

Zgled [5] je transkripcija pogovarjanja med Davidom, voditeljem oddaje *Dobro jutro*, in Marijo, gostjo oddaje. David si glede na siceršnjo temo pogovarjanja pripravi »prostor«, da lahko pove šalo, kar nakazuje potek pogovarjanja. Marijin prvi odziv kaže negotovost glede pravilnosti, ustreznosti razumevanja namena voditeljeve spodbudne replike. Voditelj jo preglasi z repliko, v kateri z napovedjo uvede šalo, a ne da vedeti, da naj bi to, kar bo sledilo, bila šala. Marijin odziv »aja« daje slutiti zmedenost, zbežnost, kar pri gledalcih le še dviguje zanimanje za nadaljnje spremljanje njunega pogovarjanja. Voditelj ponovi oz. v besedilo nedotaknjeno vnese šalo,¹¹ katere namen je popestriti, sprostiti ozračje in nasmejati sogovorca ter gledalce pred televizijskimi sprejemniki in tako na zabaven način zaključiti prispevek. Šala izzove smeh. Po pričakovanju pa s pogovarjanjem nadaljuje voditelj, ki je svoj diskurz prilagodil potrebam publike, s katero je bil v interakciji, kar je značilnost t. i. stand up komikov (Attardo 2001: 63). Kot interakcijo s publiko lahko razumemo katerokoli pripovedovanje konzerviranih šal, torej tudi v jeziku vsakdanjega komuniciranja.

Za razliko od konzerviranih šal, ki so izhodiščno lahko bile konverzacijske, so konverzacijske šale povedane kot običajna replika med pogovarjanjem, brez predgovora, govorec jih tvori bežno, mimogrede in so močno odvisne od konteksta, udeleženca komunikacijskega stika pa skupno tvorita podlago za šalo (Attardo 2001: 67) [6].

[6]

C: Sej midva sma blizu obvoznice, tak da tut če kdaj se tam mimo peljete pa ...

A: Te iz ovinka vrže, če si prehiter.

C: Ja. Ja, skoraj. Malo dol padete pa ste že pri naju.

B: Katere obvoznice? Južne? Tja dol proti Novemu mestu pa pol tja?

[...]

Č: Tam po oni strani Ljubljana zahod, ne. Je izhod za odhod.

A: Ljubljana zahod.

B: Ne Ljubljana Vič, Ljubljana zahod.

A: Je izhod.

E: Kak daleč kam?

C: Mm, [Ljubljana Vič zadnja postaja.]

Č: [Dol pa tja pa si tam.]

E: Ak. Nič ne verjamem, dokler ne vidim.

A: Sigurno je tam.

Č: Prita.

C: Dokler še je.

Zgled [6] je primer skupnega šaljenja, ki je neločljivo povezano s humorno podporo, tj. nizom strategij, ki jih uporablja naslovnik v podporo tvorcu, ki je humoren (Attardo 2001: 67). Med podporne humorne strategije poleg sodelovanja pri humorju drugega sodijo smeh, ponavljanje humornega segmenta, nudenje simpatije, naklonjenosti, šaljenje na svoj račun, uporabljanje prekrivanja ali drugih strategij, da bi z njimi pokazal povečano sodelovanje, udeležbo (Attardo 2001: 68). Vendar pa določene oblike humorja, npr. ironija, ne zahtevajo podpore niti ne podpirajo samega humorja (Attardo 2001: 68). Zgled potrjuje, da skupno šaljenje in humorna podpora spodbujata tvorjenje nizov šal.

Sklep

Izbrano gradivo, po moji interpretaciji humorna besedila različnih neumetnostnih funkcijskih zvrsti, v prvi vrsti potrjuje, da je humorni namen lahko v očeh opazovalca in je humorno utemeljeno kot neprostovoljno, torej določeno s scenariji ali koncepti, našimi predstavami o določenih pojmih, pojavih idr. v družbi in hkrati vendarle od te družbe odvisno, pogojevano, saj jezik tudi kot neločljiva tridelna ureditev skladnje, semantike in pragmatike kontekstualizira in je kontekstualiziran.

¹¹ To je eden od načinov vključevanja šal v sicer resno besedilo (Attardo 2001: 40 po Kolek 1989).

Viri

Transkripcije desetih sodnih postopkov mariborskega sodišča, pridobljenih za analizo v okviru diplomskega dela Maje Topolovec, 2013: *Elipsa in dana/nova informacija v transkribiranih zapisih glavnih sodnih obravnav*. Maribor: Filozofska fakulteta.

Transkripciji izbranih odlomkov televizijske oddaje Dobro jutro, pridobljenih za analizo v okviru diplomskega dela Irene Krošl: *Kramljanja v televizijski oddaji Dobro jutro*. V pripravi.

Literatura

ATTARDO, Salvatore, 2001: *Humorous Texts: A Semantic and Pragmatic Analysis*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter.

de BEAUGRANDE, Robert Alain, DRESSLER, Wolfgang Ulrich, 1992: *Uvod v besediloslovje*. Ljubljana: Park.

DUKIČ, Davorin, 2010: Razvoj koncepta funkcijske zvrstnosti v slovenskem jezikoslovju. *Slavistična revija* 58/3. 311–334. http://www.srl.si/sql_pdf/SRL_2010_3_1.pdf

KOTTHOFF, Helga, 1998: *Spaß Verstehen. Zur Pragmatik von konversationellem Humor. Reihe Germanische Linguistik 196*. Tübingen: Niemeyer.

KRAJNC, Mira, 2004: *Besediloslovne značilnosti pokrajinskega pogovornega jezika: (na gradivu mariborščine)*. Magistrsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

KRAJNC IVIČ, Mira, 2008: *Zasebni dvogovori. Doktorska disertacija*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

KRAJNC IVIČ, Mira, 2011: Uvod v analiziranje šaljivega v pogovarjanjih. Simona Kranjc (ur.): *Meddisciplinarnost v slovenistiki. Obdobja 30*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 265–270. <http://www.centerslo.net/files/file/simpozij/simp30/Zbornik/Kranjc%20Ivic.pdf>

MIKOLIČ, Vesna, 2009: Specializirani jezikovni korpusi in funkcijska zvrstnost. Marko Stabej (ur.): *Infrastruktura slovenščine in slovenistike. Obdobja 28*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 257–263. <http://www.centerslo.net/files/file/simpozij/simp28/Mikolic.pdf>

SKUBIC, Andrej E., 2005: *Obrazi jezika*. Ljubljana: Študentska založba.

VERSCHUEREN, Jef, 2000: *Razumeti pragmatiko*. Ljubljana: Založba *cf.

ŽELE, Andreja, 2010: Diateza v slovenščini. *Riječ* 16/3. 128–152.